

syningslinjer gennem næsten folketomme områder gjorde det meget vanskeligt – med datidens logistik – at operere med større styrker.

Der følger også gode afsnit om kongens udenrigspolitik efter syvårskrigen, hvor forfatteren på grundlag af den amerikanske historiker Paul Douglas Lockharts nyere arbejder viser, at Frederik 2. var højt respekteret blandt Europas protestantiske fyrster. Der er ligeledes fyldige afsnit om kultur og kunst, især arkitektur, ligesom også kongens kendte jagtglæde sættes ind i et større, økonomisk perspektiv sammen med de af Alex Wittendorff kortlagte kongeveje.

Bogen slutter med et kapitel, der sammenligner Frederik 2. med Christian 4. Grinder-Hansen påviser en betydelig kontinuitet i såvel den kulturelle aktivitet som de udenrigspolitiske strategier. Bruddet kom først 1625-29 med Christians fatale deltagelse i Trediveårskrigen, selv om den også på mange måder kan ses som en fortsættelse af faderens politik.

Forfatteren er ikke blind for, at Frederik som alle mennesker også havde sine fejl. I tilslutning til Arup nævner han, at kongen »kunne være urimeligt utålmodig«, og at man kan spore en »vankelmodighed eller ubeslutsomhed hos ham«.

Ikke desto mindre slutter Poul Grinder-Hansen sin biografi om Frederik 2. med ordene: »Ved sin død stod han udadtil som den førende protestantiske fyrste i Nordeuropa og indadtil som garant for et personligt styre i afslappet samklang med det rigsråd, han havde samlet om sig. Han havde simpelthen udviklet sig til en rigtig god konge – en af de bedste, Danmark har haft.«

*Karl-Erik Frandsen*

FRIEDRICH HERMANN SCHUBERT: Ludwig Camerarius (1573-1651): Eine Biografie. / Die Pfälzische Exilregierung im Dreißigjährigen Krieg – Ein Beitrag zur Geschichte des politischen Protestantismus. 2. Auflage. Mit Beiträgen zu Leben und Werk des Verfassers. Herausgegeben von Anton Schindling unter Mitarbeit von Markus Gerstmeier. Münster 2013, Aschendorff Verlag. XV + 771 sider. 89 EUR.

Som de fleste lærte i skolen, begyndte trediveårskrigen i 1618 med oprøret i Bøhmen mod den katolske tysk-romerske kejser. Oprørerne valgte den calvinistiske kurfyrst Frederik 5. af Pfalz til konge af Bøhmen, men efter slaget ved Det hvide Bjerg i 1620 måtte han flygte til Nederlandene. Kurfyrst Frederik var gift med Elisabeth Stuart, datter af Jakob 1. af England og dronning Anna, der var Christian 4.s søster, så

hans kamp i de næste mange år – han døde 1632 – for at genvinde i det mindste sit kurfyrstendømme, blev et vigtigt element i den europæiske politik.

Kurfyrstens nærmeste rådgiver i hele perioden, Ludwig Camerarius, blev en nøgleperson i dette internationale diplomatiske spil. Hans position blev yderligere befæstet, da han i 1626 blev svensk gesandt i Haag og dermed også rådgiver for Gustav Adolf og rigskansler Axel Oxenstierna.

F.H. Schubert erhvervede i 1955 med megen ros doktorgraden for biografien om Camerarius, som ikke kun skildrer personen og hans virke, men i bredere forstand belyser tilblivelsen af disse års vigtige beslutninger, der skulle blive skæbnesvangre for Europa de næste 30 år.

Udgiveren Anton Schindling, der er professor i historie ved Universitetet i Tübingen, var i 1960'erne elev af Schubert i Frankfurt am Main. Genudgivelsen omfatter ikke kun disputatsen, men også Schuberts afhandling »Die pfälzische Exilregierung im Dreißigjährigen Krieg«, der oprindeligt udkom i 1954 i *Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins*. Desuden er bogen suppleret med fem nye afhandlinger om Friedrich Hermann Schuberts baggrund og karriere, som giver vigtige bidrag vedrørende den tyske historiografi om trediveårskrigen og forholdene ved de tyske universiteter omkring 1968, der var meget mere dramatiske, end tilfældet var i Norden.

Jeg skal ikke forsøge at referere bogens mange veldokumenterede sider om Ludwig Camerarius' liv og hans samtid. Det skal dog nævnes, at han selv sørgede for at efterlade sig et enestående kildemateriale i form af en meget stor brevsamling, *Collectio Camerariana* i Bayerische Staatsbibliothek i München med såvel originale modtagne breve som kopier af afsendte skrivelser til mange centrale personer i datiden.

Schubert indleder sin store biografi med nærmest en undskyldning for, at han overhovedet har skrevet den: Camerarius var ikke nogen stor begavelse og hørte ikke til »tidens titaner« (s. 31). Endvidere understreges det, at han var tilbageskuende snarere end revolutionær og holdt fast ved det kristne diplomati som rettesnor.

Camerarius var en stuelærd dr. juris utriusque, dvs. skolet i såvel kanonisk som verdslig ret, og nærrede ifølge Schubert fundamental afsky for krigens grusomheder. Ikke desto mindre var han som hovedansvarlig for katastrofen i Prag en af de personer, der bidrog mest til, at krigen overhovedet brød ud, og også for, at den kom til at vare 30 år. Schuberts lange og grundige arbejder om Ludwig Camerarius behøver altså ikke undskyldes, tværtimod.

Umiddelbart skulle man ikke tro, at bogen har større interesse for danske historikere. Det er vel også derfor, førsteudgaven fra 1955 nok blev købt af Det kgl. Bibliotek, men ikke af noget universitetsinstitut. Den blev heller ikke anmeldt i dette tidsskrift. Indtrykket af svag relevans for dansk historie er imidlertid fejlagtigt, som det fremgår af følgende episode refereret efter bogens gengivelse.

Den 1. marts 1621 fandt der et møde sted i Segeberg i Holsten mellem Christian 4. og nogle af fyrsterne i Den Nedersachsiske Kreds. Mødet var formidlet af hollænderne, som netop samtidig genoptog krigen mod Spanien. Schubert skildrer mødet, som om det var en privat sammenkomst mellem Christian 4. og pfalzgrev Frederik (s. 176). Gunner Lind (*Dansk Udenrigspolitikks Historie* bd. 1, 2001, s. 404) fortæller derimod, at Frederik mødte uindbudt op til mødet, og Christian 4. beretter selv den 28. februar i et brev til kongens kansler Christian Friis: »Y dag kam den gewesener konning aff Behmen hiid. Hand er megit from och ellers Slett y alle maader« (*Christian den Fjerdtes Egenhændige Breve* bd. 1, s. 160). Hvad ordet »slett« skal betyde i denne sammenhæng, er noget usikkert. Ifølge Schubert blev relationerne mellem kongen og pfalzgreven på trods af slægtskabsforholdet særdeles stormfulde. Christian 4. bebrejdede i utilslørede vendinger Frederik, at han havde gjort oprør mod den legitime hersker, den tysk-romerske kejser, og spurgte direkte, hvilken ret han havde haft til at foranstalte den berømte billedstorm i Prag.

Efter sammenbruddet i Bøhmen dannede pfalzgrev Frederik et eksilhof i Haag. Camerarius fik en af sine første større opgaver i februar 1622, hvor han blev sendt som gesandt for pfalzgreven til Christian 4. og Den Nedersachsiske Kreds.

Efter store strabadser nåede Camerarius i marts 1622 frem til København, sikkert med bange anelser efter erfaringerne fra Segeberg. I Nyborg havde han haft et møde med rigens kansler Jakob Ulfeldt, der dels havde rejst Europa tyndt og dels i maj 1621 i Haag havde afsluttet den traktat med Generalstaterne, der gjorde det muligt for Christian 4. at få hertug Frederik (3.) gjort til koadjutor over ærkestiftet Bremen. Mødet var ifølge Camerarius meget positivt, hvilket kunne tyde på, at Ulfeldt har overbevist ham om, at kongen ville være let at hverve for ideen om, at han skulle stå i spidsen for en stor protestantisk alliance, der skulle befri Pfalz for katolikkerne.

Den 18. marts 1622 om aftenen kom Camerarius i audiens hos Christian 4. Schubert bruger hele 12 sider (181-93) på at referere og analysere forløbet af audiensen. Det er nemlig så heldigt, at der dels

eksisterer en original instruks udstedt af kurfyrsten den 2. februar, som findes i arkivet i München, og dels en »Proposition« som Camerarius læste op for kongen og derefter gav til ham (eller kansleren). Den findes i Rigsarkivet, Tyske Kancelli, Pfalz A II 3, hvor Schubert fandt den. Ydermere findes der et privat brev fra Camerarius dateret den 19. marts og sendt til vennen Solms, som findes i det omtalte privatarkiv i München, der fyldigt beskriver forløbet af audiensen.

Det fremgår tydeligt, at Camerarius på afgørende punkter overskred sin instruks. I stedet for at bede om hjælp til kongens betrængte slægtninge i Haag, lagde han vægt på at skildre den fare, som de bispedømmer i Nordtyskland, som Christian 4. var så interesseret i, blev udsat for med katolikkernes fremrykning. Dette skulle motivere kongen og rigsrådet til en militær offensiv og økonomisk hjælp til de udsatte trosfæller. Han overdrev også klart Jakob 1.s vilje og midler til at gribe militært ind i konflikten.

Christian 4. hørte tålmodigt og uden afbrydelser på den lange redegørelse. Efter audiensen blev Camerarius indbudt til kongens taffel og fik selve majestæten til bords. Det viste sig imidlertid at være en blandet fornøjelse, for Christian skældte voldsomt ud på alle de tvivlsomme oprørske protestantiske fyrster (Mansfeld, Halberstadt, Anhalt) i Tyskland. Monologen fortsatte mindst en time efter taflet, og Camerarius frygtede, at det skulle ende med et af de velkendte anfald af kongelig vrede. Ved at snakke Christian efter munden lykkedes det ham dog at dæmpe kongen.

Næste dag ankom en komité af rigsråder til gesandtens kvarter med den lærde Holger Rosenkrantz i spidsen. De gjorde det klart, at så længe England ikke ville være med i en væbnet koalition, ville Christian 4. ikke støtte pfalzgreven Frederik med hverken penge eller soldater. Efter flere dages forsøg på at vende stemningen måtte Camerarius til sidst modtage en skriftlig »afsked« fra kongen med samme indhold.

Den 3. april var Camerarius dybt deprimeret tilbage i Hamborg. Kongen havde nægtet at give ham et *Schutzbrief* til rejsen gennem hertugdømmerne, hvilket han aldrig tilgav kongen. Da Christian 4. således havde brug for Camerarius i december 1625 i forbindelse med dennes rejse til Stockholm, havde han desværre ikke tid til at rejse via København (s. 204)!

Christian 4.s beslutning om at gå aktivt ind i krigen i januar 1625 kom åbenbart lige så meget bag på Camerarius som på alle andre. Hans favorit var stadigvæk Gustav Adolf, mens den engelske gesandt Anstruther holdt på Christian, som jo unægtelig også kom med konkrete planer og tilmed stillede mindre krav til de allierede end svenskerne.

Resultatet er velkendt, og Camerarius fik ret i sin skepsis over for Christian 4. og sin tillid til Gustav Adolf. I begge tilfælde var hans vurdering baseret på direkte møder med kongerne.

Han var i april 1626 i Stockholm som officiel repræsentant for pfalzgreven Frederik og rejste derfra som officiel svensk resident (ambassadør), akkrediteret i Haag som gesandt hos Republikken De forenede Nederlande. Camerarius udførte i de følgende dramatiske år det kunststykke at være rådgiver for både kongen af Sverige og greven af Pfalz. Han synes ifølge Schubert at have løst opgaven til begge parter tilfredshed.

Den lange bog er ikke den rene morskabslæsning, selv hvis man er god til tysk, men for interesserede i trediveårskrigen politiske og diplomatiske historie er det en guldgrube. Læsningen lettes ikke af diagrammer over fyrstehusene, historiske kort m.v. men til gengæld er der et meget godt sted- og personregister. Der er i bogen 16 gode billeder af personer, våben og slotte, men de benyttes ikke aktivt i teksten.

Som man vil vente af en tysk disputats, er der en meget fyldig oversigt over kilder og litteratur. Fodnoterne bringer omhyggelige henvisninger til utrykte kilder med arkivnummer m.v. og til litteraturen og de trykte kilder. Professor Schindling og hans medarbejdere har ydermere til denne udgave ajourført noterne med hensyn til litteratur udkommet efter 1955, herunder nordiske værker, dog er *Dansk Udenrigspolitikks Historie* ikke kommet med. Desværre har man ikke samtidig ajourført den alfabetiske litteraturliste, hvilket ellers havde været temmelig nemt.

Udgiverne har givetvis drøftet, om det nu var umagen værd at genudgive en artikel fra 1954 og en bog fra det følgende år, og om der var købere til det ikke helt billige værk. Man kunne givetvis have fået bogens materiale ud på nettet og dermed opnået en spredning til en større kreds af læsere. At denne interessante historie – fortalt i mange detaljer – om en spændende person i en dramatisk periode af Europas historie nu foreligger i en flot bog i en nydelig indbinding og en let læselig tekst, er nu alligevel rart.

*Karl-Erik Frandsen*

ANNA SANDBERG & DETLEF SIEGFRIED (red.): Tysk kulturhistorie fra 1648 til i dag. København 2012, Gyldendal. 488 sider. 399 kr.

»Keine Nation, weniger die Neuern, am wenigsten vielleicht die deutsche, hat sich aus sich selbst gebildet«, bemærkede Goethe engang med